FÖRSLAG TILL AVGÖRANDE AV GENERALADVOKAT JEAN MISCHO

föredraget den 25 oktober 2001 [1]

I — Inledning

A — *Bakgrund till tvisten*

1. Efter att ha genomfört undersökningar av polypropylenbranschen den 13 och den 14 oktober 1983, i enlighet med artikel 14 i rådets förordning nr 17 av den 6 februari 1962 Första förordningen om tillämpning av fördragets artiklar 85 och 86, [2] inledde Europeiska gemenskapernas kommission en utredning angående polyvinylklorid (nedan kallat PVC). Kommissionen genomförde därefter olika undersökningar i de berörda företagens lokaler samt begärde vid ett flertal tillfällen in upplysningar av dessa företag.

2. Den 24 mars 1988 inledde kommissionen på eget initiativ i enlighet med artikel 3.1 i förordning nr 17 ett förfarande riktat mot 14 tillverkare av PVC. Den 5 april 1988 tillställde kommissionen vart och ett av de berörda företagen ett meddelande om anmärkningar i enlighet med artikel 2.1 i kommissionens förordning nr 99/63/EEG av den 25 juli 1963 om sådana förhör som avses i artikel 19.1 och 19.2 i rådets förordning nr 17. [3] Samtliga mottagare av meddelandena om anmärkningar inkom med yttranden under juni 1988. Med undantag av Shell International Chemical Company Ltd, som inte begärt att få yttra sig, hördes de andra företagen under september 1988.

3. Den 1 december 1988 avgav rådgivande kommittén för kartell- och monopolfrågor (nedan kallad rådgivande kommittén) sitt yttrande angående kommissionens utkast till beslut.

4. När förfarandet avslutats antog kommissionen beslut 89/190/EEG av den 21 december 1988 om ett förfarande enligt artikel 85 i EEG-fördraget (IV/31.865 — PVC) [4] (nedan kallat det första PVC-beslutet). I detta beslut fastställde kommissionen påföljder för överträdelse av artikel 85.1 i EG-fördraget (nu artikel 81.1 EG) för följande PVC-tillverkare: Atochem SA,

1 — Originalspråk: franska.

2 — EGT 13, s. 204; svensk specialutgåva, område 8, volym 1, s. 8.

3 — EGT 127, s. 2268; svensk specialutgåva, område 8, volym 1, s. 32.

4 — EGT L 74, 1989, s. 1.

BASF AG, DSM NV, Enichem SpA, Hoechst AG (nedan kallat Hoechst), Hüls AG, Imperial Chemical Industries plc (nedan kallat ICI), Limburgse Vinyl Maatschappij NV, Montedison SpA, Norsk Hydro AS, Société artésienne de vinyle SA, Shell International Chemical Company Ltd, Solvay et Cie (nedan kallat Solvay) och Wacker-Chemie GmbH.

5. Samtliga företag, med undantag av Solvay, väckte talan om ogiltigförklaring av beslutet vid förstainstansrätten.

6. I beslut av den 19 juni 1990, Norsk Hydro mot kommissionen, [5] avvisade förstainstansrätten detta företags talan.

7. De övriga målen förenades vad gällde det muntliga förfarandet och domen.

8. I dom av den 27 februari 1992, BASF m.fl. mot kommissionen, [6] förklarade förstainstansrätten det första PVC-beslutet som nullitet.

9. Efter överklagande av kommissionen upphävde domstolen förstainstansrättens dom och ogiltigförklarade det första PVC-beslutet genom dom av den 15 juni 1994, kommissionen mot BASF m.fl. [7]

10. Till följd av denna dom antog kommissionen den 27 juli 1994 ett nytt beslut riktat mot de tillverkare som berördes av det första PVC-beslutet, med undantag av Solvay och Norsk Hydro AS (kommissionens beslut 94/599/EG av den 27 juli 1994 om ett förfarande enligt artikel 85 i EG-fördraget (IV/31.865 — PVC) (EGT L 239, s. 14, nedan kallat det andra PVC-beslutet). I detta beslut fastställdes de böter som mottagarna av beslutet påfördes till samma belopp som de belopp som hade påförts dem i det första PVC-beslutet.

11. Det andra PVC-beslutet innehåller följande bestämmelser:

"*Artikel 1*

BASF AG, DSM NV, Elf Atochem SA, Enichem SpA, Hoechst AG, Hüls AG, Imperial Chemical Industries plc, Limburgse Vinyl Maatschappij NV, Montedi-

5 — Mål T-106/89, Norsk Hydro mot kommissionen, inte publicerat i rättsfallssamlingen.

6 — De förenade målen T-79/89, T-84/89, T-85/89, T-86/89, T-89/89, T-91/89, T-92/89, T-94/89, T-96/89, T-98/89, T-102/89 och T-104/89, BASF m.fl. mot kommissionen, (REG 1992, s. II-315; svensk specialutgåva, volym 12, s. 1).

7 — Mål C-137/92 P, kommissionen mot BASF, (REG 1994, s. I-2555; svensk specialutgåva, volym 15, s. 201).

son SpA, Société artésienne de vinyle SA, Shell International Chemical Company Ltd och Wacker-Chemie GmbH har under de perioder som anges i föreliggande beslut överträtt artikel 85 i fördraget genom att (tillsammans med Norsk Hydro... och Solvay...) delta i ett avtal och/eller samordnat förfarande med början omkring augusti 1980, varvid de producenter som levererade PVC till den gemensamma marknaden deltog i regelbundna möten för att fastställa 'riktpriser' och 'riktkvoter', planera samordnade initiativ i syfte att höja prisnivån samt övervaka genomförandet av denna otillåtna samverkan.

Artikel 2

De företag som anges i artikel 1 och som fortfarande är verksamma inom PVC-branschen, med undantag [av] Norsk Hydro... och Solvay..., vilka redan uppmanats att upphöra med överträdelsen, skall omedelbart upphöra med ovannämnda överträdelser (om detta inte redan skett) och... i framtiden avstå från varje avtal eller samordnat förfarande inom PVC-sektorn, som kan ha samma eller liknande syfte eller verkan, inbegripet utbyte av sådan information som normalt omfattas av skyddet för affärshemligheter, och varigenom deltagarna direkt eller indirekt informeras om andra producenters produktion, leveranser, lagernivåer, försäljningspriser, kostnader eller investeringsplaner, eller varigenom de kan övervaka att uttryckliga eller underförstådda avtal eller samordnade förfaranden avseende priser eller uppdelning av marknaden inom gemenskapen fullgörs. Allt allmänt informationsutbyte mellan producenterna inom PVC-branschen skall ske på sådant sätt att upplysningar som gör det möjligt att identifiera enskilda producenters beteende utesluts. Företagen skall i synnerhet avstå från andra former av informationsutbyte som kan inverka på konkurrensen och som inte omfattas av ett sådant system.

Artikel 3

De företag som anges i detta beslut åläggs, till följd av den i artikel 1 konstaterade överträdelsen, följande böter:

i) BASF AG: böter på 1 500 000 ecu.

ii) DSM NV: böter på 600 000 ecu.

iii) Elf Atochem SA: böter på 3 200 000 ecu.

iv) Enichem SpA: böter på 2 500 000 ecu.

v) Hoechst AG: böter på 1 500 000 ecu.

vi) Hüls AG: böter på 2 200 000 ecu.

vii) Imperial Chemical Industries plc: böter på 2 500 000 ecu.

viii) Limburgse Vinyl Maatschappij NV: böter på 750 000 ecu.

ix) Montedison SpA: böter på 1 750 000 ecu.

x) Société artésienne de vinyle SA: böter på 400 000 ecu.

xi) Shell International Chemical Company Ltd: böter på 850 000 ecu.

xii) Wacker-Chemie GmbH: böter på 1 500 000 ecu."

B — *Förfarandet vid förstainstansrätten*

12. Företagen Limburgse Vinyl Maatschappij NV, Elf Atochem SA (nedan kallat Elf Atochem), BASF AG, Shell International Chemical Company Ltd, DSM NV och DSM Kunststoffen BV, Wacker-Chemie GmbH, Hoechst, Société artésienne de vinyle SA, Montedison SpA, ICI, Hüls AG och Enichem SpA väckte talan vid förstainstansrätten genom ansökningar som inkom till förstainstansrättens kansli mellan den 5 och den 14 oktober 1994.

13. Samtliga yrkade att det andra PVC-beslutet skulle ogiltigförklaras helt eller delvis och i andra hand att de ålagda böterna skulle upphävas eller sättas ned. Montedison SpA yrkade även att förstainstansrätten skulle förplikta kommissionen att utge skadestånd för kostnader som

uppkommit till följd av ställandet av en bankgaranti och för andra kostnader som orsakats av det andra PVC-beslutet.

— ogilla talan i övrigt,

— fatta beslut om rättegångskostnaderna.

C — *Förstainstansrättens dom*

14. I dom av den 20 april 1999, Limburgse Vinyl Maatschappij m.fl. mot kommissionen[8] (nedan kallad den överklagade domen), beslutade förstainstansrätten att

— förena målen vad gäller domen,

— ogiltigförklara artikel 1 i det andra PVC-beslutet i den mån det där angavs att Société artésienne de vinyle SA deltog i den påtalade överträdelsen efter det första halvåret 1981,

— nedsätta de böter som Elf Atochem, Société artésienne de vinyle SA och ICI hade ålagts till 2 600 000 euro, 135 000 euro respektive 1 550 000 euro,

8 — De förenade målen T-305/94, T-306/94, T-307/94, T-313/94, T-314/94, T-315/94, T-316/94, T-318/94, T-325/94, T-328/94, T-329/94 och T-335/94, Limburgse Vinyl Maatschappij m.fl. mot kommissionen (REG 1999, s. II-931).

D — *Förfarandet vid domstolen*

15. Degussa AG, tidigare Degussa-Hüls AG (nedan kallat Degussa), har, genom ansökan som inkom till domstolens kansli den 3 juli 1999, överklagat förstainstansrättens dom med stöd av artikel 49 i EG-stadgan för domstolen.

16. Degussa har yrkat att domstolen skall

— upphäva den överklagade domen i den del klagandens talan ogillas och klaganden förpliktas att ersätta rättegångskostnaderna,

— ogiltigförklara artiklarna 1, 2 och 3 i det andra PVC-beslutet i den mån de berör klaganden,

— förplikta kommissionen att ersätta rättegångskostnaderna i båda instanserna.

17. Kommissionen har yrkat att domstolen skall

— ogilla överklagandet,

— förplikta klaganden att ersätta rättegångskostnaderna.

II — Bedömning

18. Klaganden har åberopat fyra grunder som i tur och ordning skall undersökas.

Grunden som avser att principen om rimlig tidsfrist åsidosatts

19. Degussa har först och främst gjort gällande att den allmänna principen om en rimlig tidsfrist åsidosattes till följd av den sammanlagda tidsåtgången för det administrativa förfarandet och domstolsförfarandet. Degussa har gjort gällande att enligt rättspraxis från Europeiska domstolen för mänskliga rättigheter (nedan kallad Europadomstolen), rörande artikel 6.1 i den Europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna av den 4 november 1950, skall den sammanlagda tiden för det administrativa förfarandet och domstolsförfarandet beaktas vid bedömningen av huruvida förfarandet pågått rimligt länge och inte enbart de olika stadierna i dessa förfaranden (Se Europadomstolens dom av den 28 juni 1978 i mål König, serie A nr 27, punkt 98 och följande punkter). Denna rättspraxis skall också, med vederbörliga ändringar, tillämpas på den allmänna gemenskapsrättsliga principen om en rimlig tidsfrist vid förfaranden.

20. Klaganden har gjort gällande att de första undersökningarna som kommissionen genomförde i förevarande fall inleddes i oktober 1983, men att den överklagade domen meddelades först i april 1999. Vidare anser klaganden att förfarandet, inberäknat den förmodade tidsåtgången för överklagandet, inte kommer att ha slutligt avgjorts förrän efter ungefär 20 år. Den absoluta gränsen för vad som fortfarande kan anses som en godtagbar tidsfrist i ett förfarande kommer således att överskridas. Ansvaret för tidsåtgången skall tillskrivas kommissionen och gemenskapsdomstolarna. Förfarandet har redan pågått längre än det förfarande på elva år som Europadomstolen prövade i sin dom av den 24 september 1997 i målet Garyfallou AEBE mot Grekland (*Judgements and Decisions*, 1997-V, p. 1821, punkt 40).

21. Jag delar inte denna bedömning.

22. Jag anser nämligen i motsats till klaganden att det inte går att lägga samman tiden för det administrativa förfarandet med domstolsförfarandet för att fastställa hur länge förfarandet pågått i den mening som avses med principen om en rimlig tidsfrist.

23. Ett sådant tillvägagångssätt skulle få en rad paradoxala följder.

24. I ett komplicerat fall där kommissionen per definition behöver ansenlig tid på sig för att utreda de faktiska och rättsliga omständigheter som skall ligga till grund för beslutet kommer gemenskapsdomstolarna endast ha minimal tid på sig att bedöma samma komplicerade fall för att undvika att det sammanlagda förfarandet skall ta orimligt lång tid i anspråk!

25. Det kan betvivlas att ett sådant synsätt skulle stärka skyddet för företagens rättigheter.

26. Detta argument är dessutom, såsom kommissionen har anfört, oförenligt med skyddet för domstolars oberoende, eftersom det förutsätter att administrationen, enbart genom sin tidsanvändning, kan tvinga domstolen att påskynda prövningen för att inte företaget automatiskt skall vinna målet.

27. Dessutom skulle det rättsliga skyddet utveckla sig till ett lotteri för företagen med vinst så gott som varje gång. Genom att väcka talan om ogiltigförklaring av kommissionens beslut inleder företaget nämligen ett förfarande där endast ett domstolsavgörande i vilket talan ogillades på samtliga grunder skulle hindra det från att vinna tvisten på den grunden att principen om en rimlig tidsfrist har åsidosatts, förutsatt att domen meddelas tillräckligt snabbt förstås.

28. I alla andra fall — oavsett om ogiltigförklaringen av beslutet åtföljs av ett nytt beslut eller ej, eller om målet återförvisas till förstainstansrätten efter upphävande av förstainstansrättens dom — räcker det att de berörda företagen om nödvändigt fortsätter att väcka talan och, om jag vågar uttrycka mig på det viset, håller ett öga på tiden för att i rätt ögonblick kunna avsluta förfarandet genom att spela ut trumfkortet om rimlig tidsfrist.

29. Med ett sådant synsätt bortser man enligt min mening från de skillnader som finns mellan förfarandet vid kommissionen och det vid gemenskapsdomstolarna.

30. Vid kommissionen behandlas nämligen en rad faktiska omständigheter som läggs företaget till last, och undersökningen avser i princip såväl omständigheternas materiella beskaffenhet som deras rättsliga betydelse. Efter denna undersökning beslutar kommissionen om den skall anta ett beslut eller inte. Såväl grunden för beslutet som dess innehåll beror i viss mån på det utrymme för skönsmässig bedömning som kommissionen, såsom ansvarig för genomförandet av gemenskapens konkurrenspolitik, har.

31. Vid förstainstansrätten väcks talan i stället mot en viss rättsakt, nämligen ett beslut av kommissionen mot vilket en rad väldefinierade anmärkningar riktas. Detta gäller även i tillämpliga delar domstolen i fråga om överklagandet. Talan måste väckas inom en viss tid och domstolen är skyldig att avgöra tvisten.

32. Det förhållandet att företagen har rätt att få sitt ärende avgjort inom en rimlig tidsfrist både vid kommissionen och vid förstainstansrätten innebär inte att de båda förfarandena skall anses likvärdiga vad gäller denna princip och att de därför kan sammanläggas.

33. Den rättspraxis från Europadomstolen som klaganden åberopat leder för övrigt inte till någon annan slutsats.

34. I domen i det ovannämnda målet König fastställde faktiskt Europadomstolen att tidsfristen började löpa innan det administrativa förfarandet hade inletts. Det handlade dock i motsats till förevarande fall om ett administrativt förfarande som följde efter antagandet av den rättsakt som gått någon emot, och som måste avslutas innan talan kunde väckas i domstol.

35. Europadomstolen har således undersökt hela den period som följde efter antagandet av den omtvistade rättsakten. Av detta går det inte på något sätt att sluta sig till att den tid som föregick antagandet skall räknas in.

36. När det gäller domen i det ovannämnda målet Garyfallou AEBE mot Grekland måste det konstateras att den inte rörde ett administrativt förfarande som skulle läggas samman med ett domstolsförfarande utan sammanläggningen av förfaranden som inletts vid olika domstolar.

37. Av det ovan anförda följer att det således är felaktigt av klaganden att kritisera förstainstansrätten för att den inte gjorde någon sådan sammanläggning.

38. För det andra har Degussa gjort gällande att principen om en rimlig tidsfrist åsidosattes redan till följd av tidsåtgången för enbart det administrativa förfarandet.

39. Förstainstansrätten delade nämligen felaktigt in förfarandet i två perioder. Den första inleddes med undersökningarna och avslutades med att meddelandet om anmärkningar skickades och den andra inleddes med meddelandet om anmärkningar och varade fram till antagandet av det andra PVC-beslutet, med undantag av den period under vilken rättsenligheten av det första PVC-beslutet samt giltigheten av förstainstansrättens dom var föremål för prövning vid gemenskapsdomstolen, till följd av att en talan hade väckts mot det sistnämnda beslutet. Genom att förstainstansrätten, i punkt 132 i den överklagade domen, konstaterade att företagen har särskilt intresse av att kommissionen genomför den andra delen av förfarandet synnerligen snabbt, avgränsade den tilllämpningsområdet för den allmänna principen om rimlig tidsfrist till denna del av förfarandet. På den första delen tillämpade förstainstansrätten däremot ett mycket vidsträckt kriterium och kom därför fram till att 52 månader var en rimlig tidsfrist. Förstainstansrätten åsidosatte de berörda företagens berättigade intresse av att så snart som möjligt efter det att undersökningarna har avslutats få veta om och på vilket sätt överträdelser av konkurrensrätten läggs dem till last så att de kan börja förbereda sitt försvar.

40. I likhet med förstainstansrätten anser jag emellertid att det, för att bedöma den tidsfrist som skall beaktas, finns anledning att skilja mellan utredningsskedet, i egentlig bemärkelse, och det kontradiktoriska skedet under förfarandet.

41. Under den första delen av förfarandet har ännu ingen anmärkning riktats mot aktörerna. Kommissionen kan visserligen begära in upplysningar men aktörerna i fråga behöver inte försvara sig mot någon anklagelse. Det råder därför ingen ovisshet om huruvida en anklagelse mot dem är välgrundad och följaktligen föreligger inte heller någon ekonomisk eller ideell skada.

42. Det skall i det avseendet dessutom påpekas att de enda åtgärder som kommissionen har vidtagit före meddelandet om anmärkningar är åtgärder för bevisupptagning. Sådana åtgärder som avses i förordning nr 17 kan emellertid inte anses utgöra anklagelser för brott.

43. Det framgår av åtgärdernas karaktär och av deras plats i beslutsordningen att kommissionen vid tidpunkten för dessa åtgärder ännu inte kan rikta några anklagelser mot någon utan fortfarande inhämtar bevisning som eventuellt kan leda till ett meddelande om anmärkningar, som inte nödvändigtvis är riktat mot de företag som var föremål för bevisupptagningen.

44. Enbart det förhållandet att ett företag är föremål för kommissionens åtgärder för bevisupptagning innebär med andra ord inte att företaget är anklagat. Själva det förhållandet att sådana åtgärder har vidtagits visar nämligen att kommissionen är i färd med att samla in uppgifter i syfte att avgöra om det finns anledning att rikta anmärkningar mot ett företag och, om så är fallet, fastställa dess identitet. Kommissionen kan således per definition ännu inte rikta några anklagelser mot någon.

45. De argument som klaganden har anfört avseende nödvändigheten av att få veta i vilket läge företagen befinner sig för att de skall kunna förbereda sitt försvar är således inte avgörande i det skedet.

46. Det skall i det sammanhanget påpekas att förordning nr 17 ålägger företagen en skyldighet att samarbeta med kommissionen. Således anser inte heller gemenskapslagstiftaren att företaget har anklagats i det skedet.

47. Det skall dessutom påpekas att en oönskad effekt av att tillämpa principen om en rimlig tidsfrist i det skedet av förfarandet skulle vara att företagen lockas att uppfylla denna skyldighet genom att förhålla sig så passiva som möjligt, eftersom de vet att varje förhalningsmanöver från deras sida ökar deras chanser att uppnå en ogiltigförklaring av ett eventuellt beslut på den grunden att kommissionen inte har iakttagit en rimlig tidsfrist.

48. Kommissionen å sin sida skulle kanske se sig nödsakad att utreda ärendena på så kort tid att det slutliga beslutet inte blev tillräckligt underbyggt.

49. Ett företag till vilket ett meddelande om anmärkningar är riktat är däremot klart och tydligt föremål för en bestämd anklagelse. Meddelandet om anmärkningar tyder dessutom på att kommissionen står i begrepp att anta ett beslut mot företaget, vars situation således påverkas vad gäller tillämpningen av principen om en rimlig tidsfrist.

50. Av det ovan anförda följer att det således är på goda grunder som förstainstansrätten har skilt mellan de två delarna i det administrativa förfarandet.

51. För det tredje anser Degussa att förstainstansrätten, i punkterna 127—129 i den överklagade domen, gjorde en felaktig rättstillämpning vid bedömningen av huruvida den första delen av förfarandet tog rimlig tid i anspråk genom att hänvisa till aktens omfattning och till att de omständigheter som kommissionen skulle klarlägga var komplicerade på grund av det slag av beteende som var i fråga och att dessa beteenden var utbredda på den berörda geografiska marknaden och innefattade de största PVC-producenternas hela verksamhetsområde inom den gemensamma marknaden. Enligt Degussa motiverar inte dessa omständigheter den tid som förfarandet tog i anspråk. Sådana omständigheter är knappast ovanliga inom ramen för ett förfarande enligt artikel 85 i fördraget. I andra liknande fall inom stålbalks- och kartongsektorerna pågick förfarandena betydligt kortare tid, nämligen i ungefär 16 respektive 20 månader. Under lång tid förhöll sig dessutom kommissionen passiv under den första delen av förfarandet. Det ankom slutligen på kommissionen att se till att den hade tillräckligt med personal för att snabbt utreda komplicerade omständigheter.

52. Jag anser emellertid att det ankommer på förstainstansrätten att bedöma huruvida förfarandet pågick orimligt länge med hänsyn till frågornas komplexitet. Detta är en bevisfråga som måste bedömas mot bakgrund av omständigheterna i det konkreta fallet. Det är således inte möjligt att i ett mål om överklagande ifrågasätta förstainstansrättens bedömning i det avseendet.

53. Av de argument som ovan anförts framgår enligt min mening i vilket fall som helst att principen om en rimlig tidsfrist inte är tillämplig innan det föreligger en formell anklagelse, det vill säga under den första delen av det administrativa förfarandet.

54. Degussa har för det fjärde hävdat att förstainstansrätten, i punkt 133 i den överklagade domen, även gjorde sig skyldig till felaktig rättstillämpning vid sin bedöm-

ning av huruvida den andra delen av förfarandet tog rimlig tid i anspråk, eftersom den ansåg att förfarandet enbart hade pågått i tio månader när det i själva verket hade pågått i nästan sex år och fyra månader.

55. Klaganden har kritiserat förstainstansrätten för att ha reducerat längden på det domstolsförfarande som avslutades med domen i målet kommissionen mot BASF m.fl. Ett sådant tillvägagångssätt är inte motiverat såvida inte varje förfarande, såväl det administrativa förfarandet som domstolsförfarandet, bidragit till att säkerställa tydlighet och säkerhet i rättsförhållanden. I det syftet borde gemenskapsdomstolarna ha prövat lagenligheten i sak av samtliga grunder för kommissionens beslut, vilket inte gjordes i förevarande fall, eftersom varken de materiella grunderna eller andrahandsgrunderna avseende de ålagda böterna prövades, utan att det då kunde förutsägas att kommissionen därefter skulle anta ett nytt beslut på grundval av det gamla. Ansvaret för denna situation skall därför enbart tillskrivas kommissionen.

56. Degussa har dragit slutsatsen att förstainstansrätten således borde ha fastställt att förfarandet, inklusive domstolsförfarandet, hade pågått i sammanlagt mer än sex år och att en sådan tidsåtgång uppenbarligen var orimligt lång.

57. Först och främst skall det erinras om att det, såsom redan har framgått ovan, inte går att helt enkelt lägga samman längden på det administrativa förfarandet med domstolsförfarandet.

58. Klaganden anser emellertid att så skulle ha varit fallet enbart om förfarandet vid gemenskapsdomstolarna, i likhet med det administrativa förfarandet, hade avsett prövningen i sak och inte bara formfelen.

59. Det är emellertid svårt att se vad som skulle motivera en sådan åtskillnad. De faktiska skillnaderna mellan de två förfarandena med avseende på vad som är en rimlig tidsfrist påverkas nämligen inte av innehållet i de argument som läggs fram vid domstolen, argument som samtliga i vilket fall som helst avser samma fråga, nämligen giltigheten av det omtvistade beslutet.

60. Klaganden har för det femte gjort gällande att domstolsförfarandet, som pågick i fyra och ett halvt år och som avslutades med den överklagade domen, i sig innebar att förstainstansrätten åsidosatte den allmänna principen om rimlig tidsfrist.

61. Klaganden har understrukit att förstainstansrätten i april år 1995, efter det att talan hade väckts, beslutade att skjuta upp

det skriftliga förfarandet och begränsa det muntliga förfarandet till en prövning av de formella grunderna för talan och att den därefter, genom beslut av den 14 juli 1995, förordnade att det skriftliga förfarandet skulle återupptas, vilket avslutades den 20 februari 1996. Vidare har klaganden tillagt att ett nytt muntligt förfarande ägde rum den 9—12 februari 1998 och att den överklagade domen slutligen avkunnades den 20 april 1999. Enligt klaganden var det absolut inte motiverat att dela in domstolsförfarandet i två skilda perioder, som bägge bestod av ett särskilt muntligt respektive skriftligt förfarande.

62. Hur skall denna argumentation bedömas?

63. Det finns anledning att hänvisa till domen i målet Baustahlgewebe mot kommissionen,[9] vari domstolen fastställde att frågan huruvida förfarandets tidsåtgång är rimlig skall bedömas med hänsyn till de särskilda omständigheterna i varje enskilt mål. Det målet rörde för övrigt ett förfarande som hade pågått under längre tid än i förevarande fall, då det hade pågått i fem år och sex månader enbart vid förstainstansrätten.

64. Domstolen underströk den vikt som skall fästas vid såväl målets komplexitet som de specifika kraven på förfarandet vid gemenskapsdomstolarna, vilka bland annat hänger samman med de språkregler som föreskrivs för rättegången.

65. Domstolen urskilde dessutom två särskilda perioder, en på trettiotvå månader och en på tjugotvå månader som den, med hänsyn till att de varade orimligt länge, ansåg var av betydelse vad gäller principen om rimlig tidsfrist.

66. Klaganden har inte åberopat någon jämförbar period i förevarande fall. Klaganden har visserligen kritiserat förstainstansrätten för den tid som gick till spillo på grund av dess beslut om att inleda ett muntligt förfarande i syfte att enbart pröva de formella grunderna. Det måste emellertid för det första konstateras att den eventuella tidsförlust som uppstod inte kan jämföras med de tidsperioder som avses i domen i det ovannämnda målet Baustahlgewebe mot kommissionen, med hänsyn till att förstainstansrätten i april år 1995 beslutade att skjuta upp det skriftliga förfarandet, att det muntliga förfarandet ägde rum i juni år 1995 och att det skriftliga förfarandet återupptogs i juli år 1995.

67. För det andra, vilket framgår av det ovan anförda, förhöll sig inte förstainstansrätten passiv under denna period, utan försökte i stället att få handläggningen av

9 — Dom av den 17 december 1998 i mål C-185/95 P, Baustahlgewebe mot kommissionen (REG 1998, s. I- 8417), punkt 45.

målet att fortskrida på det sätt som vid den tidpunkten framstod som det mest effektiva.

68. Även detta argument är således obefogat.

69. Degussa har slutligen kritiserat förstainstansrätten för att den, i punkt 122 i den överklagade domen, ansåg att ett åsidosättande av den allmänna principen om en rimlig tidsfrist inte ensamt påverkar beslutets giltighet och att det inte är motiverat att ogiltigförklara beslutet, såvida inte det orimligt långa förfarandet samtidigt utgör ett åsidosättande av rätten till försvar.

70. Klaganden anser att kommissionen mister sin befogenhet att anta ett beslut när en rimlig tidsfrist har löpt ut. Det är orimligt att tvinga företagen att, utöver de olägenheter som de redan har utstått med hänsyn till det orimligt långvariga förfarandet, enbart göra sina rättigheter gällande inom ramen för en skadeståndstalan, vilken ytterligare förlänger det sammanlagda förfarandet och som i många fall kommer att ogillas eftersom den åsamkade skadan är av ideell natur eller omöjlig att bevisa. Den enda rättsliga följden som kan säkerställa iakttagandet av denna grundläggande rättighet är således att det antagna beslutet förklaras ogiltigt. Dessa överväganden gäller även, med vederbörliga ändringar, den rimliga tidsåtgången för förfarandet inför förstainstansrätten.

71. Om det administrativa förfarandet har pågått orimligt länge innebär det automatiskt en kränkning av de berörda företagens rätt till försvar med hänsyn till att detta hindrade dem från att samla in alla de bevis som hade kunnat vara till nytta för deras försvar. En sådan kränkning kan inte rättas till under förfarandet inför förstainstansrätten (domen i målet Solvay mot kommissionen). [10]

72. I andra hand har Degussa yrkat att förstainstansrätten skall sätta ned de böter som ålagts med hänvisning till domen i målet Baustahlgewebe mot kommissionen. [11]

73. Det framgår emellertid av det ovan anförda att principen om en rimlig tidsfrist inte har åsidosatts i förevarande fall. Det är följaktligen varken nödvändigt att undersöka huruvida förstainstansrätten har gjort sig skyldig till felaktig rättstillämpning när det gäller följderna av ett sådant åsidosättande eller avgöra huruvida det finns anledning att sätta ned de böter som klaganden har ålagts mot bakgrund av domen i det ovannämnda målet Baustahlgewebe mot kommissionen.

10 — Dom av den 29 juni 1995 i mål T-30/91, Solvay mot kommissionen (REG 1995, s. II-1775), punkt 98.

11 — Se ovan, punkt 47 och följande punkter.

74. Det är således endast i andra hand som jag noterar att detta argument saknar fog.

75. Det är ostridigt att syftet med principen om en rimlig tidsfrist är att skydda aktörer mot vilka ett förfarande avseende överträdelser har inletts med stöd av förordning nr 17. Följderna av att denna princip tillämpas måste därför stå i proportion till i vilken utsträckning aktörerna har påverkats av det orimligt långvariga förfarandet.

76. Om förfarandet i fråga inte har påverkat företagens rätt till försvar och således inte heller påverkat förfarandets utgång måste följderna av att denna princip tillämpas följaktligen bli mindre omfattande än om fallet hade varit det motsatta.

77. Det är i synnerhet svårt att se varför ett beslut av kommissionen, vars innehåll antagligen hade blivit detsamma om beslutsförfarandet inte hade varat orimligt länge, ändå skall ogiltigförklaras.

78. Detta skulle inte bara vara uttryck för en överdriven formalism, en sådan följd skulle inte heller stå i proportion till aktörernas skyddsintresse, eftersom den skada som dessa åsamkats inte följer av innehållet i beslutet, utan enbart av den tidpunkt vid vilken beslutet till sist antogs.

79. Under dessa förhållanden skulle ett skadestånd kunna skydda företagens rättigheter samtidigt som kommissionen inte heller skulle tvingas välja mellan att fatta ett nytt beslut som är helt identiskt med det pågående och att avstå från att beivra överträdelsen.

80. Däremot är det uppenbart att beslutet skall ogiltigförklaras i dess helhet om det kan fastställas att rätten till försvar har åsidosatts.

81. Klaganden har emellertid försökt visa att det faktum att ett förfarande pågår orimligt länge i sig påverkar företagens möjligheter att försvara sig, eftersom de med tiden får allt svårare att samla in nödvändig bevisning.

82. Man kan fråga sig om inte kommissionen skulle få samma problem.

83. I vilket fall som helst måste förekomsten av sådana svårigheter konkret styrkas av klaganden och kan inte presumeras. Klagandens påstående medför en ovedersäglig presumtion om att tidsåtgången påverkar företagens möjligheter till försvar.

84. Förstainstansrättens lösning på frågan huruvida tidsåtgången för förfarandet hade påverkat giltigheten av kommissionens beslut överensstämmer för övrigt i tilllämpliga delar med den som domstolen valde i ett mål om upphävande av en dom från förstainstansrätten. Domstolen fastslog nämligen i punkt 49 i domen i det ovannämnda målet Baustahlgewebe mot kommissionen att "[d]å det inte finns något som tyder på att rättegångens varaktighet påverkade tvistens lösning", saknas anledning att upphäva den överklagade domen.

85. Ett sådant tillvägagångssätt är inget annat än en tillämpning i det aktuella fallet av den allmänna principen om att ett formfel bara leder till ogiltigförklaring om det är tillräckligt allvarligt. Denna princip följer av fast rättspraxis [12] rörande mål om ogiltigförklaring på grund av åsidosättande av en väsentlig formföreskrift och ligger för övrigt bakom artikel 51 i stadgan, enligt vilken överklagandet bara kan grundas på rättegångsfel som påverkar klagandens intressen.

86. Det följer av det ovan anförda att grunden som avser att principen om en rimlig tidsfrist har åsidosatts är obefogad och att överklagandet således inte kan vinna bifall på den grunden.

Underlåtenhet att i vederbörlig ordning genomföra ett administrativt förfarande

87. Klaganden har gjort gällande att förstainstansrätten gjorde sig skyldig till felaktig rättstillämpning genom att inte fastställa att processuella rättigheter och rätten till försvar åsidosattes på grund av underlåtenheten att i vederbörlig ordning genomföra ett administrativt förfarande. Klaganden har delat in denna grund i två delgrunder.

Den första delgrunden: att de åtgärder som vidtogs för att förbereda det första PVC-beslutet var ogiltiga

88. Degussa har kritiserat förstainstansrätten för att den, i punkterna 189 och 193 i den överklagade domen, fastställde att

12 — Dom av den 10 juli 1980 i mål 30/78, Distillers mot kommissionen (REG 1980, s. 2229), punkt 26, av den 29 oktober 1980 i de förenade målen 209/78—215/78 och 218/78, Van Landewyck m. fl. mot kommissionen (REG 1980, s. 3125; svensk specialutgåva, volym 5, s. 345), och av den 11 november 1987 i mål 259/85, Frankrike mot kommissionen (REG 1987, s. 4393).

giltigheten av de åtgärder som vidtogs för att förbereda det första PVC-beslutet inte hade ifrågasatts genom domen i det ovannämnda målet kommissionen mot BASF m.fl. Någon sådan slutsats framgår inte av domskälen i den domen. Förstainstansrätten hänvisade felaktigt till domen i målet Spanien mot kommissionen,[13] av vilken det framgår att när en rättsakt har ogiltigförklarats, kan förfarandet återupptas på exakt det stadium då rättsstridigheten uppstod. I domen i det ovannämnda målet kommissionen mot BASF m.fl. ogiltigförklarade domstolen visserligen det första PVC-beslutet på grund av ett formfel som hade uppstått i slutskedet av dess antagande, men den uttalade sig inte om huruvida förfarandet, som enligt klaganden var behäftat med en rad fel, var rättsenligt.

89. Med hänvisning till domen i det ovannämnda målet Spanien mot kommissionen anser Degussa att endast de förberedande åtgärder vars rättsenlighet framgår av domskälen i domen i det ovannämnda målet kommissionen mot BASF m.fl. eller inte hade ifrågasatts kunde upprätthållas. I den mån domstolen inte prövade de grunder som inte avsåg åsidosättande av väsentliga formföreskrifter ogiltigförklarade den inte uttryckligen de åtgärder under förfarandet som vidtogs för att förbereda det första PVC-beslutet men den fastställde inte heller att de var giltiga. Endast om domstolen hade gjort det hade det varit godtagbart att låta giltigheten bestå i fråga om de förberedande åtgärderna.

90. Degussa anser dessutom att förstainstansrätten, i punkterna 191 och 192 i den överklagade domen, felaktigt ansåg att dess dom i de förenade målen Cimenteries CBR m.fl. mot kommissionen[14] inte vederlade denna slutsats.

91. För att fastställa följderna av ogiltigförklaringen av ett beslut med avseende på de förberedande åtgärdernas giltighet måste, såsom förstainstansrätten med rätta har fastställt, skälen till ogiltigförklaringen beaktas, vilket klaganden för övrigt inte har bestridit.

92. Detta påstående, vilket inte är något annat än en tillämpning i förevarande fall av den allmänna regeln om rättskraft, bekräftas både av den rättspraxis som förstainstansrätten har hänvisat till och av den som klaganden själv har hänvisat till.

93. Förstainstansrätten fastställde således med rätta att såväl domslutet i domstolens dom avseende det första PVC-beslutet som de domskäl som föranlett domslutet skulle beaktas vid bedömningen av huruvida ogiltigförklaringen av beslutet påverkar de förberedande åtgärderna.

94. Men ogiltigförklaringen i fråga berodde enbart på det förhållandet att kommissionen inte hade iakttagit de för-

13 — Dom av den 12 november 1998 i mål C-145/96, Spanien mot kommissionen, (REG 1998, s. I- 6993), punkt 31.

14 — Dom av den 18 december 1992 i de förenade målen T-10/92, T-11/92, T-12/92 och T-15/92, Cimenteries CBR m.fl. mot kommissionen (REG 1992, s. II-2667; svensk specialutgåva, volym 13, s. 97), punkt 47.

faranderegler som särskilt föreskrivs för antagande av ett slutligt beslut. Ogiltigheten omfattade således inte de delar av förfarandet som föregick formfelet och på vilka ifrågavarande regler inte var tillämpliga.

95. Situationen motsvarade således den som var för handen i domen i det ovannämnda målet Spanien mot kommissionen, vari domstolen fastställde att ett förfarande som syftar till att ersätta en ogiltigförklarad rättsakt kunde återupptas på exakt det stadium då rättsstridigheten hade uppstått.

96. Klaganden har emellertid kommit fram till den rakt motsatta slutsatsen. Klaganden anser att det förhållandet att domstolen inte uttryckligen fastställde att de förberedande rättsakterna var giltiga, trots att deras giltighet hade ifrågasatts, innebär att de ogiltigförklarades genom domstolens dom.

97. Detta resonemang bygger på en felaktig tolkning av domstolens rättspraxis. [15] Den institution vars rättsakt har förklarats ogiltig är nämligen, vilket kommissionen med rätta har påpekat, enbart bunden av domslutet och de domskäl som domslutet i domen om ogiltigförklaring bygger på.

98. Dessa innehåller samtliga uppgifter som institutionen måste beakta för att följa domstolens dom. Av detta följer att en grund som domstolen inte har uttalat sig om inte kan anses ha godtagits av domstolen.

99. Dessutom fanns det inte, av processekonomiska skäl, någon anledning för domstolen att pröva de övriga grunderna, eftersom den redan hade konstaterat att det omtvistade beslutet var ogiltigt på en av dessa grunder.

100. Klagandens påstående är även oförenligt med giltighetspresumtionen som gäller för institutionernas rättsakter. Av denna följer att en sådan rättsakt skall anses giltig tills den uttryckligen förklaras ogiltig av domstolen, vilket är den raka motsatsen till klagandens resonemang.

101. Klaganden har även åberopat förstainstansrättens dom i de ovannämnda för-

15 — Se dom av den 26 april 1988 i de förenade målen 97/86, 193/86, 99/86 och 215/86, Asteris m.fl. och Grekland mot kommissionen (REG 1988, s. 2181), punkterna 26 och 27.

enade målen Cimenteries CBR m. fl. mot kommissionen, i vilken förstainstansrätten fastställde att ogiltigförklaringen av kommissionens beslut medförde att hela förfarandet blev rättsstridigt.

102. Detta uttalande måste dock tolkas mot bakgrund av omständigheterna i det målet. Beslutet var nämligen ogiltigt på grund av att det förberedande förfarandet var ogiltigt, det vill säga rätten till tillgång till handlingarna i ärendet hade kränkts, och inte som i förevarande fall på grund av att det slutliga beslutet inte hade bestyrkts. Kommissionens skyldighet att följa domen om ogiltigförklaring omfattade således en skyldighet att beakta orsakerna till ogiltigförklaringen och avhjälpa dessa genom att i förekommande fall på nytt vidta de åtgärder under förfarandet vars ogiltighet hade givit upphov till att det slutliga beslutet blev ogiltigt.

103. Av det ovan anförda följer att klagandens argumentation inte kan godtas och att överklagandet således inte kan vinna bifall på den första delgrunden.

Den andra delgrunden: skyldigheten att inleda ett nytt administrativt förfarande

104. Degussa har påstått att de åtgärder som vidtogs för att förbereda det första PVC-beslutet, oavsett om de var giltiga eller inte, inte räckte för att möjliggöra för kommissionen att anta det andra PVC-beslutet. Enligt klaganden borde kommissionen ha inlett ett kompletterande förfarande som inkluderade nya förhör med klaganden och nya ingripanden av såväl den rådgivande kommittén som förhörsombudet.

105. Klaganden har för det första bestridit förstainstansrättens påstående, enligt vilket ett nytt förhör inte var motiverat med hänsyn till att det inte förelåg några nya anmärkningar. Klaganden anser nämligen att det framgår av förordning nr 17 att alla beslut varigenom en överträdelse konstateras skall föregås av ett förhör.

106. Det har redan klarlagts ovan att det förhör som ägde rum innan det första PVC-beslutet antogs inte påverkades av att detta beslut ogiltigförklarades. De berörda företagen har följaktligen hörts och beretts tillfälle att lägga fram sina argument avseende de anmärkningar som kommissionen riktat mot dem.

107. Den fråga som uppkommer lyder enligt följande: Var kommissionen ändå skyldig att höra företagen på nytt?

108. Det skall konstateras att någon sådan skyldighet varken följer av förordning nr 17

eller förordning nr 99/63. Det framgår nämligen enbart av ordalydelsen i dessa förordningar att kommissionen skall ge de företag som berörs av meddelandet om anmärkningar tillfälle att yttra sig över de anmärkningar som riktas mot dem.

109. Det framgår vidare att kommissionen i sina beslut enbart kan ta upp sådana anmärkningar över vilka företagen haft tillfälle att yttra sig.

110. Av detta följer att så länge kommissionen inte tar upp några nya anmärkningar i beslutet, i förhållande till de anmärkningar som företagen har fått yttra sig över under förhöret, uppställer inte förordningarna några krav på att företagen skall höras på nytt.

111. De jämförelser som klaganden har gjort med beslut som återkallas, förnyas eller korrigeras är inte övertygande. I samtliga dessa fall ändras nämligen innehållet i eller räckvidden av en existerande rättsakt. Denna situation kan således antagligen inte ha varit föremål för samma administrativa förfarande som det som föregick antagandet av rättsakten i fråga. I förevarande fall, vilket kommer att visa sig nedan, har däremot inte situationen förändrats i något väsentligt avseende i förhållande till den situation som var föremål för det administrativa förfarandet.

112. Degussa har emellertid för det andra gjort gällande att även om det andra PVC-beslutet inte innehöll några nya anmärkningar i egentlig mening antogs det i ett rättsligt och faktiskt sammanhang som skiljer sig tillräckligt från det sammanhang i vilket det första PVC-beslutet antogs för att dessa ändrade förhållanden skall jämställas med nya anmärkningar.

113. Klaganden har i det sammanhanget lagt tyngdpunkten på utvecklingen av rättspraxis, de rättsliga konsekvenserna av tidsåtgången och de ändringar som påverkat de faktiska omständigheterna och, i och med det, bötesnivån.

114. Det har redan klarlagts ovan att de relevanta förordningarna endast uppställer krav på att företagen bereds tillfälle att yttra sig beträffande de anmärkningar som riktas mot dem. Däremot fordras det inte att de skall beredas tillfälle att yttra sig över varje ny omständighet.

115. Företagen skall således ges tillfälle att lägga fram sina argument beträffande de beteenden som läggs dem till last. Förordningarna uppställer däremot inga krav på att företagen skall höras beträffande varje aspekt i kommissionens agerande, inklusive till exempel fastställandet av bötesnivån.

116. I förevarande fall stämmer detta mer än väl, eftersom det andra PVC-beslutet, vilket kommissionen med rätta har påpekat, enbart avser företagens beteende mellan åren 1980 och 1984, vilket företagen har haft möjlighet att yttra sig över.

117. Som förstainstansrätten konstaterade i punkt 1235 i den överklagade domen var syftet för kommissionen, när den antog det andra PVC-beslutet, enbart att anta ett beslut som i sak var identiskt med beslutet av år 1988, genom att begränsa sig till att rätta till det formella fel som hade lett till att domstolen ogiltigförklarade beslutet.

118. Det förhållandet att de rättsliga och faktiska omständigheterna har utvecklats sedan 1988 är irrelevant vad gäller kraven i förordningarna. Dessa krav uppfylldes genom förhöret avseende de anmärkningar som var föremål för det omtvistade beslutet.

119. Det förhållandet att rättspraxis eventuellt förändras med tiden vederlägger inte ovannämnda slutsatser. Sådana förändringar kan nämligen inträffa när som helst under förfarandet och det går därför inte att kräva att kommissionen skall hålla ett nytt förhör varje gång det sker. Detta gäller i synnerhet med hänsyn till att sådana förändringar inte innebär en skyldighet för kommissionen att ändra det beslut som den är i färd med att anta.

120. Det framgår av det ovan anförda att kommissionen inte hade någon skyldighet att höra företagen på nytt.

121. Klaganden har anfört ett liknande resonemang, med vederbörliga ändringar, med avseende på samrådet med rådgivande kommittén för kartell- och monopolfrågor (nedan kallad rådgivande kommittén). Klaganden har påpekat att kommissionen skall samråda med den rådgivande kommittén före varje beslut enligt artikel 10.3 i förordning nr 17.

122. Enligt klaganden kunde samrådet år 1988 absolut inte ersätta ett nytt samråd före antagandet av beslutet av år 1994 på grund av att de rättsliga och faktiska omständigheterna helt hade ändrats mellan dessa två datum. Kommittén borde i synnerhet ha tillfrågats om själva principen av att anta det andra PVC-beslutet utan något administrativt förfarande, till följd av att det första PVC-beslutet hade ogiltigförklarats, eftersom denna situation aldrig tidigare hade uppstått.

123. Denna argumentation är, i likhet med den avseende förhör med företagen, inte övertygande.

124. Det skall erinras om att de åtgärder som vidtogs för att förbereda det första PVC-beslutet inte påverkades av att beslutet ogiltigförklarades. Av detta följer att kommissionen faktiskt hade samrått med den rådgivande kommittén innan den antog det andra PVC-beslutet. Var kommissionen skyldig att samråda med den rådgivande kommittén ytterligare en gång?

125. Det framgår av artikel 10.5 i förordning nr 17 att den rådgivande kommittén skall yttra sig över utkastet till beslut. Klaganden har emellertid inte gjort gällande att det andra PVC-beslutet i väsentligt avseende skiljer sig från den text som presenterades för den rådgivande kommittén.

126. Om det inte föreligger några sådana väsentliga ändringar uppställer inte förordningen, enligt min mening, några krav på att man på nytt skall samråda med den rådgivande kommittén angående en text som är i huvudsak identisk med den som kommittén redan har yttrat sig över.

127. De ändrade förhållanden som klaganden har hänvisat till förefaller enligt min mening inte motivera en annan bedömning.

128. Det skall understrykas att den enda konkreta omständigheten som klaganden åberopat i det avseendet, nämligen själva principen att anta ett nytt beslut i en sådan situation, inte är fullt så ny som det har gjorts gällande, eftersom kommissionen redan i fjärde rapporten om konkurrenspolitiken [16] anförde att den med stöd av artikel 3 i förordningen om preskriptionstider [17] kunde anta ett nytt beslut varigenom böter åläggs i de fall ett sådant beslut har ogiltigförklarats på grund av formella fel.

129. Av samma skäl som anförts ovan avseende skyldigheten att höra företagen verkar det inte som om utvecklingen av rättspraxis skulle medföra en skyldighet att på nytt samråda med den rådgivande kommittén.

130. Klaganden har slutligen gjort gällande att det var nödvändigt att på nytt inkalla förhörsombudet. Klaganden anser att förstainstansrätten underlät att ta ställning till den grund under vilken detta hade anförts.

131. Det finns i det avseendet anledning att hänvisa till punkt 253 i den överklagade domen, enligt vilken "[k]ommissionen [inte] var... skyldig att hålla ett nytt förhör

16 — Punkt 49.

17 — Rådets förordning (EEG) nr 2988/74 av den 26 november 1974 om preskriptionstider i fråga om förfaranden och verkställande av påföljder enligt Europeiska ekonomiska gemenskapens transport- och konkurrensregler (EGT L 319, s. 1; svensk specialutgåva, område 8, volym 1, s. 48.

med de berörda företagen och... därför inte [har] kunnat åsidosätta sitt beslut av den 23 november 1990 om förhör i samband med förfarande för tillämpning av artiklarna 85 och 86 i EEG-fördraget och artiklarna 65 och 66 i EKSG-fördraget".

132. Klagandens argument är således obefogat.

Åsidosättande av rätten till försvar på grund av otillräcklig tillgång till handlingarna i ärendet

133. Degussa har erinrat om att under förfarandet inför förstainstansrätten fick klagandena, med stöd av en åtgärd för processledning, tillgång till handlingar som kommissionen inte hade lämnat ut till dem under det administrativa förfarandet. Klaganden har konstaterat att förstainstansrätten, i punkt 1019 i den överklagade domen, drog den slutsatsen att klagandens rätt till tillgång till handlingarna i ärendet åsidosatts. Klaganden har kritiserat förstainstansrätten för att den, efter dess granskning av sökandenas synpunkter beträffande de handlingar som slutligen lämnades ut, inte biföll klagandens talan om ogiltigförklaring av det andra PVC-beslutet med den motiveringen att den otillräckliga tillgången till handlingarna i ärendet inte hade inneburit en kränkning av rätten till försvar.

134. Klaganden anser att denna slutsats är felaktig, eftersom den vilar på ett felaktigt bedömningskriterium, och den metod som förstainstansrätten kritiseras för gick, enligt punkt 1039 i den överklagade domen, ut på att undersöka om de handlingar som inte lämnades ut under det administrativa förfarandet hade kunnat påverka kommissionens slutsatser om de hade lämnats ut. Klaganden anser att förstainstansrätten inte kan göra den bedömningen.

135. Den undersökning som förstainstansrätten genomförde bygger även på en felaktig tolkning av innebörden av rätten till tillgång till handlingarna i ärendet. Denna rätt kränks när kommissionen undantar handlingar, som den förfogar över och som eventuellt hade kunnat användas i klagandens försvar, från förfarandet. Det har i det avseendet ingen betydelse huruvida dessa handlingar verkligen hade kunnat vara av betydelse för försvaret enligt en undersökning som förstainstansrätten gjort i efterhand. Inte heller har det någon betydelse huruvida kommissionen har beaktat de omständigheter som framgår av handlingarna.

136. Det förhållandet att kommissionen inte lämnar ut handlingar under det administrativa förfarandet, handlingar som eventuellt skulle kunna vara av betydelse för företagens försvar, medför således alltid en kränkning av företagens rätt till försvar.

137. Klaganden har således både kritiserat sättet på vilket förstainstansrätten

bedömde betydelsen av de handlingar som inte lämnades ut och själva grunden för en sådan bedömning.

138. Det skall i det avseendet erinras om att det tydligt framgår av domstolens rättspraxis [18] att det inte finns någon anledning att ogiltigförklara ett beslut av kommissionen såvida inte företaget kan styrka att de aktuella handlingarna innehöll uppgifter av betydelse för dess försvar och att dess rätt till försvar påverkats av att det inte fick ta del av dessa uppgifter innan beslutet antogs.

139. Av detta följer att förstainstansrätten, som för övrigt hänvisar till sin egen rättspraxis i det avseendet, [19] med rätta har ansett att enbart det förhållandet att det begåtts fel i samband med att man gav tillgång till handlingarna inte utgör skäl för att ogiltigförklara beslutet, såvida det inte är styrkt att den omständigheten att handlingarna i fråga inte lämnades ut hade kunnat påverka rätten till försvar på ett för sökanden negativt sätt.

140. Det var således fullständigt logiskt av förstainstansrätten att undersöka huruvida detta villkor var uppfyllt i förevarande fall. Det är svårt att se att denna rättspraxis hade kunnat tillämpas annorlunda om inte villkoret skall förlora all mening.

141. När det gäller frågan huruvida förstainstansrätten genom detta tillvägagångssätt tillämpade ett felaktigt bedömningskriterium skall följande noteras.

142. Det har redan nämnts att klaganden har åberopat punkt 1039 i den överklagade domen, i vilken förstainstansrätten anförde att syftet med den processledande åtgärd som förstainstansrätten beslutade om var "att undersöka om handlingar som inte lämnades ut till sökandena under det administrativa förfarandet hade kunnat påverka kommissionens slutsatser om de hade lämnats ut".

143. Det måste emellertid noteras att förstainstansrätten även använde formuleringar som "påverka sökandenas möjligheter till försvar" (punkt 1035 i den överklagade domen), "på vilket sätt deras rätt till försvar har påverkats" (punkt 1036), "påverkat företagens möjlighet till försvar" (punkt 1041) och "innehålla något som kan vara användbart för sökandenas försvar" (punkt 1073) när den bedömde handlingarna.

144. I punkt 1074 i den överklagade domen konstaterade dessutom förstainstansrätten att ingen av sökandena "styrker att förfarandets gång eller beslutet av år 1994 har kunnat påverkas till deras nackdel av underlåtenheten att lämna ut en handling som de borde ha haft kännedom

18 — Dom av den 8 juli 1999 i mål C-51/92 P, Hercules Chemicals mot kommissionen (REG 1999, s. I-4235), punkt 80.

19 — Domen i det ovannämnda målet Solvay mot kommissionen och dom av den 29 juni 1995 i mål T-36/91, ICI mot kommissionen (REG 1995, s. II-1847).

om". Uttrycket "förfarandets gång" hänvisar indirekt till företagens möjligheter att försvara sig inom ramen för detta förfarandet.

145. De redogörelser som förstainstansrätten gjorde inom ramen för denna undersökning vittnar onekligen om att den prövade om handlingarna hade kunnat vara till någon nytta för företagen. Förstainstansrätten begränsade således inte sin undersökning till frågan huruvida underlåtenheten att lämna ut de omtvistade handlingarna hade påverkat innehållet i det slutliga beslutet.

146. Förstainstansrättens redogörelse har i huvudsak visat att de aktuella handlingarna, som långt ifrån hade kunnat hjälpa klaganden, inte hade kunnat åberopas av klaganden på grund av antingen handlingarnas art eller syfte, eller att deras innehåll stödde eller åtminstone inte motbevisade kommissionens slutsatser.

147. Jag anser följaktligen att förstainstansrättens bedömningsmetod var förenlig med ovannämnda rättspraxis från domstolen.

148. Det konkreta exempel som klaganden har åberopat till stöd för motsatsen är inte övertygande.

149. Klaganden har nämligen anfört att de handlingar som inte lämnades ut och som nämnde förekomsten av en "hård konkurrens" mellan PVC-tillverkarna åtminstone hade kunnat användas av företagen för att styrka att den illegala samverkan hade misslyckats, vilket kommissionen hade kunnat beakta när den fastställde bötesbeloppet. Underlåtenheten att lämna ut dessa handlingar har således påverkat klagandens möjligheter till försvar, även om det inte kunde visas att beslutet skulle ha fått ett annat innehåll om handlingen hade lämnats ut i rätt tid till klaganden.

150. Kommissionen har gjort gällande att förstainstansrättens bedömning av handlingarnas bevisvärde är en sakfråga, vilken inte kan prövas inom ramen för ett överklagande.

151. I förevarande fall är problemet lite annorlunda. Klaganden har nämligen inte direkt ifrågasatt förstainstansrättens bedömning av de faktiska omständigheterna, utan klaganden har med stöd av detta exempel försökt visa att det var ett felaktigt kriterium som låg till grund för förstainstansrättens bedömning och att detta fick konkreta konsekvenser, nämligen att förstainstansrätten felaktigt kom fram till att underlåtenheten att lämna ut handlingarna i fråga inte medförde en kränkning av rätten till försvar.

152. Klaganden anser att förstainstansrätten undersökte om kommissionens beslut

hade fått ett annat innehåll om handlingarna hade lämnats ut och har inte ifrågasatt resultatet av denna bedömning. Däremot har klaganden gjort gällande att det var en annan undersökning som förstainstansrätten borde ha genomfört. Förstainstansrätten borde nämligen ha undersökt om företagen hade kunnat åberopa handlingarna i fråga. Då hade förstainstansrätten kommit fram till ett annat svar, vilket klargör de konkreta konsekvenserna av förstainstansrättens felaktiga val av bedömningskriterium.

153. Det måste emellertid påpekas att förstainstansrätten inte nöjde sig med att undersöka om kommissionens beslut hade fått ett annat innehåll om handlingarna hade lämnats ut. Förstainstansrätten underströk uttryckligen, i punkt 1063 i den överklagade domen, att företagen hade kunnat åberopa de omständigheter som angavs i handlingarna, vilket de för övrigt gjorde.

154. Förstainstansrätten nämnde i det avseendet att redan de handlingar som kommissionen skickade till parterna i maj 1988 gav dem "rikligt" skriftligt stöd för att hävda detta. Det är således förgäves som klaganden har hävdat att det förhållandet att denne inte fick tillgång till samtliga handlingar som belyste konkurrenssituationen mellan producenterna hindrade företagen från att dra en säker slutsats i fråga om vilka handlingar som hade kunnat vara av betydelse för deras försvar.

155. Det exempel som klaganden har åberopat visar således varken att förstainstansrätten tillämpade ett felaktigt bedömningskriterium eller att den *a fortiori* hade kommit fram till en annan slutsats om den hade tillämpat ett korrekt kriterium.

156. Det följer av det ovan anförda att denna grund är obefogad.

Grunden som avser att artikel 190 i EG-fördraget (nu artikel 253 EG) åsidosatts

157. Degussa har kritiserat förstainstansrätten för att den inte biföll talan på den grunden att kommissionen inte hade förklarat vilken beräkningsmetod den hade använt vid beräkningen av bötesbeloppet. Förstainstansrätten felbedömde motiveringsskyldighetens omfattning och åsidosatte artikel 190 i fördraget.

158. Enligt denna bestämmelse skall nämligen skälen till ett beslut anges i detta. Förstainstansrätten ansåg således felaktigt att uppgifter om vilken beräkningsmetod som hade använts för att fastställa böterna inte hör till de omständigheter som motiveringen av beslutet skall innehålla och att det räcker att sådana uppgifter lämnas under domstolsförfarandet.

159. Detta argument saknar fog, både med hänsyn till omständigheterna i det aktuella målet och rent principiellt.

160. Kommissionen har nämligen med rätta anfört att förstainstansrätten, i punkt 1183 i den överklagade domen, faktiskt konstaterade att klaganden redan kände till den detaljerade beräkningsmetod som använts för att fastställa de ålagda böterna. Då talan väcktes mot det första PVC-beslutet fick klaganden förtydliganden i det avseendet genom en tabell som kommissionen upprättade på begäran av förstainstansrätten, vilken bifogades ansökan genom vilken talan mot det andra PVC-beslutet väcktes.

161. De villkor som motiveringen av ett beslut måste uppfylla beror enligt fast rättspraxis [20] på omständigheterna i det enskilda fallet och innefattar i förevarande fall det som klaganden ägde kännedom om till följd av det första PVC-målet.

162. De båda beslutens överensstämmelse på den punkten är ostridig. Det förhållandet att förstainstansrätten konstaterade att motiveringen av det andra PVC-beslutet var tillräcklig under dessa förhållanden kan således inte ifrågasättas.

163. Dessutom, och i vilket fall som helst, fastställde domstolen [21] i ett sammanhang som liknar det förevarande, att kommissionens motiveringsskyldighet är uppfylld om kommissionen i sitt beslut har redovisat de uppgifter som legat till grund för dess bedömning av överträdelsens svårighetsgrad och varaktighet. Enbart för det fall sådana uppgifter saknas är beslutet ogiltigt på grund av bristande motivering.

164. I detta fall fastställde förstainstansrätten, [22] vilket inte har bestridits av klaganden, att kommissionen, i punkt 52 i det omtvistade beslutet, förde ett resonemang avseende överträdelsens svårighetsgrad och att den, i punkt 54 i samma beslut, undersökte överträdelsens varaktighet.

165. Det var, även av den anledningen, med rätta som förstainstansrätten inte biföll talan på den grunden att motiveringen av det andra PVC-beslutet var otillräcklig.

166. Överklagandet kan således inte heller vinna bifall på denna grund.

20 — Se exempelvis dom av den 15 maj 1997 i mål C-278/95 P, Siemens mot kommissionen (REG 1997, s. I-2507), punkt 17.

21 — Dom av den 16 november 2000 i mål C-279/98 P, Cascades mot kommissionen (REG 2000, s. I-9693), punkt 43.

22 — Punkterna 1175—1178 i den överklagade domen.

III — Förslag till avgörande

167. Med hänsyn till det ovan anförda föreslår jag att domstolen skall

— ogilla överklagandet,

— förplikta klaganden att ersätta rättegångskostnaderna.